

**ЧЕРНІВЕЦЬКА ЄВАНГЕЛЬСЬКА РЕЛІГІЙНА ГРОМАДА
ЯК СКЛАДОВА РЕЛІГІЙНОЇ ПАЛІТРИ БУКОВИНИ:
СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК, ЗНАЧЕННЯ У КУЛЬТУРНОМУ
РОЗМАЇТТІ РЕГІОНУ**

Наталія МАСІЯН,

Державний архів Чернівецької області

**SHERNOVITS EVANGELICAL RELIGIOUS COMMUNITY
AS A COMPONENT OF BUKOVYNEAN RELIGIOUS PALETTE
FORMATION, DEVELOPMENT AND IMPORTANCE IN
CULTURAL DIVERSITY OF THE REGION**

Natalia MASIAN,

State Archive of Chernivtsi Region, natalia.masijan@gmail.com

ORCID 0000-0001-6126-0365

Масиян Н. Черновицкая евангелическая религиозная община как составляющая религиозной палитры Буковины: становление, развитие, значение в культурном разнообразии региона. Целью исследования является изучение причин возникновения евангелической общины, её влияние на культурно-образовательное развитие Буковины, что имеет большое значение для понимания влияния сегментов мультикультурного пространства на современное мировосприятие религиозного и культурного разнообразия региона. Методы исследования: описательный – для обобщения источников; сопоставление – для анализа, синтеза и обобщения научных теорий. Научная новизна состоит в определении роли евангелической общины для формирования поликонфессиональности и полиэтничности нашего региона. Выводы. Евангелическая религиозная община способствовала распространению достижений реформации в полиэтничном обществе Буковины. Своей деятельностью община способствовала реализации инициатив открытия и развития образовательных, торговых, промышленных, религиозных учреждений и учреждений охраны здоровья, что произвело положительное влияние на развитие региона в целом.

Ключевые слова: протестанты, евангелическая религиозная община, лютеранская кирха, школа, общество, документ.

Вступ. Неослабною увагою істориків-науковців і краєзнавців користуються питання дослідження розвитку міжнаціональних та міжконфесійних відносин на Буковині кінця XVIII – першої половини XX століття, оскільки гармонізація цих процесів має вплив на сучасний розвиток нашого регіону. На час входження території Буковини до складу Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини) релігією для більшості автохтонного населення краю було православ'я. Проте місцева австрійська влада, зацікавлена в якнайшвидшому освоєнні краю, відразу стала заохочувати до поселення на Буковину переселенців з різних частин монархії, чим зумовила переселення на Буковину в тому числі і протестантів.

Постановка проблеми. Протестантизм є однією із складових релігійної палітри Буковини, представлений також і ранніми його формами, такими як евангелізм і лютеранство. Історично на території Буковини не існувало жодної протестантської громади місцевого походження. Отже, дослідження ранніх форм протестантизму на Буковині, причин їхнього виникнення, вплив на духовний та культурно-освітній розвиток краю має велике значення для усвідомлення впливу сегментів мультикультурного простору на сучасне світосприйняття релігійного і культурного розмаїття нашого регіону. **Мета пропонованої статті** – розглянути історію створення, розвитку, всебічної діяльності Чернівецької евангелиської релігійної громади Буковини, висвітлити її роль у формуванні поліконфесійності та поліетнічності нашого регіону. **Методи дослідження:** описовий – для узагальнення джерел, зіставлення – для аналізу, синтезу й узагальнення наукових теорій. **Історіографія та джерельна база.** В основу статті лягли документи архівних фондів Євангелічної релігійної громади м. Чернівці, Буковинської окружної та крайової управ Буковини,

Чернівецького міського магістрату, дослідження австрійських істориків та краєзнавців Йогана Полека, Корнелія Козака, Едуарда Фішера про протестантизм на Буковині та історію розвитку Чернівецької евангелиської громади. Особливо цінну інформацію отримано зі статистичних звітів Буковинської окружної управи, результатів переписів населення Буковини щодо інтенсивності поширення евангелістів, з документів про статутну діяльність товариств та будь-яких об'єднань членів громади, які відкривають значущу виховну, культурно-освітню та соціальну їх діяльність. Впродовж останнього десятиріччя питання релігійних меншин України досліджували: В. Любашенко, проаналізувавши документи, якими радянський режим упродовж 1918 – початку 1980-х рр. унеможливив повноцінне функціонування протестантизму на Україні, В. Лешан, який розглянув історичне підґрунтя релігійної ситуації на Буковині та динаміку конфесій за останні 20 років, значну увагу на дослідження протестантизму та впливу етноконфесійного складу населення Буковини на релігійні процеси звернув В. Докаш. Головним чином досліджено протестантизм, представлений його пізніми формами – баптизмом, адвентизмом, п'ятидесятниками і Свідками Єгови. Історію німецьких лютеран в Україні як спільноти ранньо-протестантського коріння розглянули такі науковці як М. Бондур, М. Ковтунюк. Ця стаття присвячена саме поглибленому дослідженню ранньої форми протестантизму на Буковині.

Основна частина. Термін «протестантизм» з'явився у 1529 р. Основною ідеєю протестантизму, сформульованою Мартіном Лютером, є заперечення того, що спасіння можна досягти добрими вчинками чи будь-якими людськими зусиллями (на момент появи протестантизму суттєвим моментом була також боротьба з

Після приєднання Буковини до Австрії перший австрійський правитель Буковини генерал Габріель фон Сплені сприяв переселенню німців наданням їм певних прав і свобод. У доповідній записці генерала, датованій 1775 р., висловлюється глибока надія на «корисних» колоністів з «віддалених північних країн», оскільки їм забезпечується «повна свобода в користуванні протестантською релігією»¹.

«Патент про переселення» від 17 вересня 1781 р. визначив наступні пільги для переселенців: звільнення на 50 років від рекрутчини, на 10 років від податків, заміна панщини угодами з поміщиками, землю яких вони отримували в користування, крім цього патентом гарантувалася певна фінансова підтримка з боку держави.

З тих пір і Буковина, і сама крайова столиця – місто Чернівці, стали наповнюватися представниками різних конфесій, що крім своїх традицій, звичаїв та культури принесли в наш край і свою релігію. Таким чином з 1782 і до кінця 30-х років XIX ст. на Буковину переселилося близько 3 тисяч німецьких сімей зі Швабії², Баварії, Франконії, Саксонії, а також із Богемії та Семигороду, де дуже відчутними були малоземелля та економічний визиск селян. Вагома частка з німецьких переселенців становили протестанти-євангелісти.

Першими німецькими поселенцями були службовці цивільних та військових установ. Поступово на Буковину стали прибувати ремісники і промисловці. Вони здебільшого селилися у містах Чернівці, Серет, Сучава. За віровизнанням німців Буковини поділяли на католиків та протестантів-євангелістів. Конфесійний розподіл німців тісно пов'язаний з їх походженням: богемські німці, наприклад, виключно католики, а ті, що походили із Ціпсу – євангелісти; шваби, переважно, теж євангелісти, проте серед них зустрічалися і католики. Згідно статистичних відомостей Буковинської окружної управи, станом на 1787 р. у м. Чернівці проживали 32 особи євангельського віровизнання, з них 18 чоловічої та 14 жіночої статі³. Історія зберегла також імена перших євангельських поселенців Чернівців – Фрідріх Рінне, писар православної консисторії, Йоганн Шобель, канцелярист консисторії, Георг Меттіг, канцелярист окружної управи, Фрідріх Гьорінг, пекар, Георг Руссвурм, столяр, Ріхард Бернгард та Міхаель Клеменс, ковалі, Данієль Гондош та Петер Лангер, мулярі⁴. Основна частина євангелістів осіла в передмісті Чернівців – Роші, де згодом створила невелику швабсько-євангельську громаду, до якої поступово стали приєднуватися ремісники та службовці внутрішнього міста. Із часом євангелісти розселилися по багатьох населених пунктах Буковини. На перших порах проживання у нашому краї євангелісти-переселенці не мали власного пастора у Чернівцях. З 1786 року Заліщицький пастор Міхаель Гімеш раз або двічі на рік відвідував прихожан у Чернівцях, що безу-

мовно не задовольняло духовні потреби місцевих протестантів. Створення у 1787 – 1788 рр. кількох німецько-протестантських колоніальних громад на півдні Буковини: Фратівці, Арбора, Ілішешти, Іцкани, Мілішеуц, Сатулмарє і Терєблече, призвело до заснування у 1791 р. Буковинського пасторату у Фратівцях. У наступному році резиденцію пасторату було переведено у Мілішеуц. Пастором було призначено кандидата теології Штефана Данієля Вільгельма Гюбеля з Гарбурга, що у Вюртемберзі. Гюбель став пастором усіх вірян євангельської конфесії на Буковині, на яких також було накладено фінансові зобов'язання щодо будівництва кірхи та будинку для пастора, проте, він постійно проживав у громаді Мілішеуц, що не давало можливості чернівецьким євангелістам відчувати турботу про себе їхнього пастора. Тому чернівецькі протестанти утвердилися в намірі скористатися своїм правом на заснування окремої Чернівецької євангельської громади. Як свідчить статистика, кількість чернівецьких євангелістів поступово зростала і у 1795 р. становила вже 68 сімей, з яких 35 проживали у самому місті та 33 сім'ї – у передмісті Роша. Вже у вересні цього ж року віруючі звернулися до Буковинської окружної управи щодо отримання дозволу на запрошення пастора Філіппа Керна, який пройшов перевірку консисторії аугсбурзької конфесії в м. Тешен (нині Угорщина) і мав більш як 10-річний досвід проповідування у Галичині, стати їхнім духовним наставником. Через півтора роки офіційного листування губернський указ від 20 січня 1797 р. Ч. 1364 задовольнив клопотання вірян: «Його Величність схвалили прохання Чернівецької некатолицької громади та дозволили, щоб вона взяла оголосила указ громаді 03 лютого 1797 р⁵. Цей рік вважається роком заснування Чернівецької євангельської релігійної громади.

Громада об'єднувала християн-євангелістів, які проживали в містах Чернівці, Кіцмань, Садагура, передмістях Роша та Калічанка, селах Молодія, Тарашани, Жучка та Лашківка і входили до складу Чернівецького євангельського пасторату⁶. Пасторат підпорядковувався сенйорату євангелічної Східної церковної округи Галичини та Буковини, також Міністерству віровизнань та освіти Австрії. Євангельською громадою управляла церковна рада та громадське правління. Правління обиралося на загальних зборах громадян терміном на 6 років. Церковну раду очолював пастор. Метою громади було забезпечення релігійних та освітніх потреб її членів. Нагляд за церковною громадою здійснювала створена у 1785 р. Галицька суперінтендатура аугсбурзького та гельветського віровизнання⁷.

Наприкінці XVIII і до першої половини XIX ст. фактично лише храм (культова споруда) залишався для місцевих євангелістів як і для будь-якої іншої релігійної громади осередком не тільки духовного, а й культурно-

¹ Dobrzans'kyi O., Masian N., Nikirsa M. "Nacii ta narodnosti Bukovyny u fondakh Derzhavnogo arhivu Chernivecz'koyi oblasti (1775 - 1940)" [Nations and nationalities of Bukovyna in the funds of the State Archive of Chernivtsi region] (1775 - 1940), Chernivtsi: Zoloti lytawry, 2003, P. 7.

² Derzhavn'j arhiv Chernivecz'koyi oblasti (DACHO) [State Archive of Chernivtsi region], Fond N. - 1, Op. 2, Spr. N. 2220., ark. 1.

³ DACHO, Fond N. -1, Op. 4, Spr. N. 20, ark. 5.

⁴ Polek J. "Das Entstehen und die Entwicklung der evangelischen Pfarrgemeinde in Czernowitz" [Origin and development of evangelic community in Chernivtsi], Chernivtsi, 1897, P. 3.

⁵ Ibid., P. 10.

⁶ DACHO, Fond N. -543, Op. 1, Spr. N. 1, ark. 1.

⁷ Nikirsa M. "Chernivtsi. Dokumental'ni narysy z istorii vulyc' i ploshch'" [Chernivtsi. Documentary essays from history of streets and areas], Chernivtsi, 2008, P. 265.

го, товариського і світського життя. На пастора покладалася надзвичайно важлива місія – духовного наставника, вчителя, організатора та навіть судді. Отже, першочерговим завданням релігійної громади стало створення свого храму. Певний час євангелісти були вимушені винаймати для богослужінь приватне приміщення. У 1814 р., завдяки старанням пастора Керна, громада придбала за 140 флоринів стару дерев'яну римо-католицьку каплицю. Її перенесли на незабудовану земельну ділянку на вулиці Єпископській (Бішофсгассе) розміром 672 квадратних клафтери (2400 м²), надану євангельській релігійній громаді чернівецькою міською громадою 26 серпня 1814 р. з умовою контракту про сплату щорічного внеску в розмірі 47 флоринів. На підставі Придворного декрету від 08 червня 1817 р. умови контракту були переглянуті та змінені на користь євангельської громади, яка була звільнена від сплати щорічних відсотків⁸. Станом на 31 грудня 1814 р. євангельсько-лютеранська громада налічувала вже 391 особу.

Філіпп Керн помер 25 березня 1814 р. у віці 71 року. Незадовго до цього, Придворним декретом від 12 грудня 1811 р. Ч. 18238 «за багаторічну службу і добре застосування» для Чернівецької громади йому було надано титул Сеньйора. У зв'язку з великими витратами, які понесла громада у цьому році, пов'язаними з придбанням каплиці, нового пастора чернівецькі протестанти змогли отримати лише у вересні 1816 р. Ним став вчитель євангельської школи з Ціпсу Йоганн Шутор, проте помер від нервового нападу вже 11 листопада наступного року. Як не прикро, але два його наступники виявилися далеко не взірцевими духовними наставниками: Ернст Карл Нойпер, пастор з Галичини, служив громаді з 30 жовтня 1818 по вересень 1820 р., після чого повернувся на своє попереднє місце служби, був невірним п'яницею; Йоганн Крістіан Петерс, пастор з Ярослава (Галичина), служив Чернівецькій євангельській громаді майже 25 років – з 30 жовтня 1820 по 06 лютого 1845 р., після чого без попередження чи будь-якого пояснення виїхав з дружиною і трьома дітьми до Львова, прийняв римо-католицьку віру і виїшов на пенсію⁹.

Незважаючи на всі негаразди і труднощі члени євангельсько-лютеранської громади залишалися згуртованими та поставили перед собою завдання про необхідність спорудження нового кам'яного храму, оскільки у старій дерев'яній церкві прогнили стіни та дах, вона потребувала серйозного ремонту, окрім цього вона давно вже не відповідала вимогам громади, яка зросла чисельно до 1000 чоловік.

Вперше з цією пропозицією 06 серпня 1843 р. до місцевої влади звернувся Вільгельм фон Альт, представник гільдії буковинських аптекарів «Греміум». Виходець із сім'ї першої хвилі німецьких колоністів євангельського віросповідання, уродженець м. Чернівці 1809 р., отримавши у спадок від матері аптеку та, продовжуючи аптекарську справу, відзначився не лише діловими якостями, а й зарекомендував себе як високодуховна і високоосвічена людина, здатна дбати про матеріальний, культурний і просвітницький розвиток як співгородян, так і одновірців. Для реалізації своєї мети громада спочатку обрала будівельний комітет, який очолив фон

Альт. Перші пожертви на новий храм надійшли від автора пропозиції фон Альта та голови релігійної громади Філіппа Енгеля. Обое внесли по 200 флоринів власних коштів. Комітет також вирішив звернутися до вірян інших конфесій краю та одновірців інших коронних земель Австрії з проханням допомогти у зборі коштів добровільними пожертвами. Дозвіл на збір пожертв було надано Придворним декретом від 22 серпня 1844 р. Одним з перших жертвував голова євангельського благодійного товариства «Фонд Густава Адольфа», який надав місцевій громаді нечувану за розміром суму – 1168 флоринів 24 кр.

На заклик відгукнулися передовсім представники православних монастирів: Путнянського, Сучавицького, Вороновицького. Від Буковинської митрополії, теологічного інституту і богословської семінарії також було зібрано певну суму на спорудження лютеранської кірхи¹⁰. Серед благодійників були: Якоб фон Петрович, майбутній перший бургомістр автономних Чернівців (110 флоринів), великі землевласники Вінцент Манц фон Марієнзеє (100 флоринів), Георг фон Василько (100 флоринів), Анна та Михайло фон Ромашкан (по 50 флоринів) та інші, священники: Михайло Воробкевич, Деметр Прокопович, Степан Тарновецький, Микола Гакман, Василь Янович, Теофіл Бенделла та інші.

Наприкінці 1846 р. будівельний комітет мав на рахунок 6644 флорини 49 кр., а через рік сума зросла вже до 9679 флоринів 35,5 кр. Представники громади також вели перемовини з Чернівецьким міським магістратом щодо отримання земельної ділянки поблизу вулиці Єпископської для спорудження храму та будинку священника.

Чернівецький міський інженер Адольф Марін підтримав ініціативу громади щодо передачі у власність вільної площі землі перед купленою церквою та запевнив, що в естетичному плані також бажано, щоб нова церква стояла саме на цьому місці¹¹. Чернівецький міський магістрат рішенням від 17 січня 1846 р. Ч. 6848 санкціонував передачу земельної ділянки для спорудження нової євангельської кірхи. Громаді передавався ґрунт між вулицями Єпископською, Рошинською, вулицею, поряд з православним цвинтарем і існуючою старою євангельською церквою, так звана Цвинтарна. З півночі – 10 клафтерів, зі сходу – 20, з півдня – 10, і з заходу – 20, разом 200 квадратних клафтерів (720 м²). Релігійна громада отримала цю землю безкоштовно і була звільнена від сплати будь-яких податків за неї. Протокольного контракту про передачу землі підписали члени будівельного комітету Фрідріх Гакк, Карл Вурцель, Готліб Раймер, Людвіг Уріх та члени правління громади Філіп Енгель, Карл Вурцель та Мартін Гакк¹². Цей акт дарування було схвалено декретом Придворної канцелярії від 04 грудня 1846 року.

З початком 1847 року справи Чернівецької євангельської громади перейняв пастор Йоганн Готтліб Єнкер, 1811 року народження, уродженець м. Бельско (нині м. Бельско-Бяла (Польща). Освіту Єнкер здобував у містах Прессбург і Відень, служив пастором в м. Дорнбах, що в Каринтії, був ректором і катехитом в м. Бельско та священником у Дорнфельді (Галичина). До Чернівців

⁸ DACHO, Fond N. - 326, Op. 1, Spr. N. 1182, ark. 2.

⁹ DACHO, Fond N. – 326, Op. 1, Spr. N. 1182, ark. 4.

¹⁰ DACHO, Fond N. 320, Op. 1, Spr. N. 3053, ark. 48–49.

¹¹ DACHO, Fond N. 39, Op. 1, Spr. N. 145, ark. 3.

¹² DACHO, Fond N. 39, Op. 1, Spr. N. 145, ark. 19.

прибув 28 грудня 1846 р. і вже 01 січня наступного року офіційно вступив на службу в якості пастора. Початок нової ери в історії Чернівецької євангельської громади пов'язують саме з його приходом. Єнкер не лише славно попрацював на благо своїх одновірців у тісній і плідній співпраці з головою та куратором релігійної громади, аптекарем Вільгельмом фон Альтом, а й здобув шану і любов вірян інших конфесій краю. У 1868 р. йому було надано титул Сеньйора. Помер Єнкер 01 жовтня 1876 р. На час його пасторства у Чернівцях припало спорудження нового євангельського храму. Євангельсько-лютеранську кам'яну кірху почали зводити 14 вересня 1847 р. поруч зі старою дерев'яною. Будівництво тривало повних два роки. Оскільки громада мала намір на місті старої церкви збудувати будинок священика, то її довелося знести ще до завершення будівництва нової кірхи. 04 липня 1849 р. в приміщенні старої церкви відправили останній молебень. Відтоді і до освячення новозбудованого храму пастор Йоганн Готтліб Єнкер відправляв службу Богу у приватному будинку Міхаеля Штробеля на Роші. Будівлю нової церкви було урочисто відкрито 30 вересня 1849 р. суперінтендантом Адольфом Теодором Гаазе у присутності «незліченних міських мешканців усіх конфесій». На підставі декрету Придворної канцелярії від 13 червня 1844 р. Ч. 17808 Чернівецька євангельська громада отримала дозвіл на встановлення дзвонів. Таким чином нова церква було оснащено вежею-дзвіницею¹³.

В документах архівного фонду Чернівецького міського магістрату зберігається інвентарний опис церкви віруючих аугсбурзької конфесії в м. Чернівці, укладений протоколом магістрату 13 листопада 1852 р., який інформує про те, що церква збудована з твердих матеріалів, розташована на вулиці Єпископській неподалік православного кладовища. Вона мала 18 метрів у довжину, 7 метрів у ширину та 6 метрів у висоту і вежу, вкриту білою бляхою. Дах над нефом церкви та святилищем з цинкової бляхи, над позахрестям та капелою для хрещення з гонту, купол вежі – мідний з позолотою та металевим хрестом. Церква мала два входи. До головного входу вели кам'яні східці з чотирма сходінками, з бічного входу сходи були дерев'яні. Парадний вхід мав подвійні дубові двері, з бічного входу двері були одинарними. Зі входу можна було потрапити до нефу церкви, побудованого з каменю та цегли; з зали дерев'яні сходи вели на хори, які підтримувалися чотирма колонами. Неф церкви мав звичайну дерев'яну підлогу, стелю прикрашав орнамент. Будівля мала 10 напівкруглих вікон, частина з яких було оснащена звичайними шибками, інша частина – різнокольоровими. Чотири сходінки від нефу церкви вели до вівтаря з хрестоподібною підлогою. Двері з вівтаря праворуч вели до капели для хрещення, в якій було одне вікно з металевими ґратами і звичайна дерев'яна підлога. Скляні двері з вівтаря ліворуч вели до позахрестя, в якому знаходилися коричневий полірований комод та маленький стіл. Хрестоподібні двері в позахресті вели сходами до обтягнутої блакит-

ним шовком церковної кафедри. Над позахрестям та капелою для хрещення було споруджено 2 ложі, обладнані лавками. У вівтарі був м'який, обтягнутий білою тканиною стіл з позолоченим латунним хрестом, біля якого стояв великий кам'яний хрест, на столі – оздоблена золотом Біблія на вишитій м'якій подушці, два металевих посріблених підсвічника, латунний посріблений канделябр, на підлозі - шерстяний килим з червоними квітами. Другий вівтар було встановлено в капелі для хрещення¹⁴. Будівля церкви була типовим молитовним храмом протестантів – видовжене приміщення з великими світлими вікнами та вежею з годинником. Із дорого вартісного церковного приладдя можна було виділити лише срібний келих, датований 1754 роком, на якому викарбувані літери T.M.S.F. Як відомо у протестантизмі признається тільки 2 таїнства: хрещення та причастя, в храмах дозволяються ікони та розп'яття, але їм приділяється небагато уваги. Центральне місце в богослужінні займає проповідь. Можливо тому інвентарний опис цієї церкви містив лише три ікони та невелику кількість богослужбової літератури.

У 1852 р. поруч з новозбудованою церквою було завершено будівництво будинку пастора. Він був зведений з твердого матеріалу, мав 8,5 метрів у довжину та 8 метрів у ширину. Фронтальна його частина виходила на північ, навпроти євангельської кірхи, східна – на Єпископську, а західна – на Цвинтарну вулиці. Будинок складався з 4 кімнат, 2 комор, 1 кухні, їдальні, 5 підвалів, мав 8 вікон. До будинку відносилися також двір, сад, господарська прибудова, яка в той час використовувалася як склад для зберігання деревини¹⁵.

В документах фонду Буковинської крайової управи за 1912 рік євангельська церква значиться у переліку цінних об'єктів крайової столиці Чернівців, що мають історико-мистецьке значення.

З економічним розвитком Буковини зростала також і чисельність населення краю, в тому числі членів лютерансько-євангельської громади. За результатами перепису населення 1857 р. на Буковині проживало 447095 осіб, з яких 8733 євангельського віровизнання¹⁶. Чернівецька євангельська релігійна громада налічувала 1069 осіб з цього числа. За національною приналежністю до лютеранів-євангелістів відносилися головним чином німці та частина угорців. Згідно перепису населення, проведеного 31 грудня 1890 р., загальна кількість населення громади Чернівців (з околицями) становила 54171 особу, з них 2713 євангельського віровизнання (2697 аугсбурзької, 16 гельветської конфесії)¹⁷. На рубежі століть Чернівецька євангельська громада охоплювала окрім крайової столиці Буковини ще і політичні повіті Чернівці, Кіцмань, Сторожинець, Вижицю та частину Серетського повіту; налічувала близько 4500 її членів.

Вже у другій половині XIX ст. на Буковині активувалося громадське і культурне життя. Зростав рівень освіти, почали виникати й активно діяти численні товариства і об'єднання. Інтереси громади вже не могли обмежуватися виключно релігійним життям. Ці вимоги

¹³ Polek J. "Das Entstehen und die Entwicklung der evangelischen Pfarrgemeinde in Czernowitz" [Origin and development of evangelic community in Chernivtsi], Chernivtsi, 1897, P. 16.

¹⁴ DACHO, Fond N. 39, Op. 1, Spr. N. 11, ark. 37–40.

¹⁵ DACHO, Fond N. 3, Op. 2, Spr. N. 29116, ark. 30–31.

¹⁶ Schmedes C. Geographisch-statistische Uebersicht Galiziens und der Bukowina nach amtlichen Quellen bearbeitet. [Geographical-statistical overview of Galicia and Bukovina according to official sources], Lemberg, 1869, P. 134.

¹⁷ DACHO, Fond N. 326, Op. 1, Spr. N. 464, ark. 2.

часу викликали до утворення благодійної та допомогової товариства, навчальні та культурно-просвітницькі заклади громади.

Крім церкви місцева євангельська релігійна громада збудувала також і школу, а згодом будинок вчителя та сирітський притулок. Ці здобутки громади повертають нас до вищезгаданого Вільгельма фон Альта, який ще в серпні 1843 року звернувся з обґрунтованою пропозицією щодо необхідності відкриття школи для своєї громади. Проте спочатку пропозиція Альта була відхилена членами громади, які проживали у передмісті Роша, оскільки вони вважали, що місцем розташування школи повинна бути саме їхня околиця. Щоб переконати своїх одновірців йому знадобилося три роки. 07 березня 1847 р. громада прийняла рішення про відкриття тривіальної школи в Чернівцях з двома початковими класами під керівництвом одного вчителя. 17 березня 1847 р. голова релігійної громади звернувся до Буковинської окружної управи щодо схвалення цього рішення. Він пояснив, що в м. Чернівці та в його передмісті Роші існує кілька тривіальних шкіл, в яких навчаються також і діти членів євангельської громади шкільного віку. Проте внаслідок того, що вони розпорошені по різних навчальних закладах, не завжди вдається їх переконати в необхідності добросовісного відвідування навчального процесу. Тому необхідно створити таку початкову школу, яка б об'єднала всіх дітей шкільного віку євангельського віровизнання. Це клопотання було вирішено на користь громади лише через три роки. Указом Міністерства віровизнань та освіти Австрії від 17 травня 1850 р. Ч. 4020 було санкціоновано відкриття школи, а кількома днями раніше, 06 травня 1850 р. тимчасова Буковинська крайова управа постановила, що земельну ділянку під школу зобов'язаний надати магістрат¹⁸. Але релігійна громада повинна була самотужки віднайти кошти для оплати праці вчителя та розташування самої школи. Отже, Вільгельм фон Альт, обіймаючи посаду голови громади, з небаченим стремлінням взявся за вирішення цього питання. Так, 19 січня 1853 р. між Чернівецькою міською громадою та Чернівецькою євангельською громадою було підписано договір про передачу євангелістам вільної земельної ділянки, розташованої на захід від старого православного цвинтаря, розміром у 2822 квадратних клафтери (10150 м²). Вже у березні цього року для функціонування школи були закуплені всі необхідні засоби. Відкриття школи відбулося 07 червня 1853 р. у винаймленому приміщенні. Першим вчителем став Фрідріх Майер, уродженець Галичини. Роль повітового шкільного інспектора була відведена пастору Йоганну Готлібу Єнкеру. Для будівництва школи громада потребувала коштів. Значну фінансову допомогу в розмірі 2000 флоринів надало у цій справі благодійне товариство «Фонд Густава Адольфа». Таким чином, 27 травня 1858 р. відбулося закладення наріжного каменю до будівлі майбутньої школи, а з початком 1859/1860 навчального року школу було передано для використання за призначенням.

15 травня 1860 р. правління євангельської релігійної громади звернулося до Чернівецького магістрату з

проханням допомогти коштами в реорганізації школи. У клопотанні йшлося про те, що Буковинська крайова управа своїм рішенням від 17 лютого цього ж року Ч. 1206 довела до відома громади, що надасть річну субвенцію в розмірі 650 флоринів, а розширення тривіальної школи громади до головної – чотирикласної. Громада утримувала школу власним коштом. У документі подано розрахунок щодо необхідних на розширення школи витрат: заробітна плата вчителів – 1000 флоринів, кошти на оренду житлових приміщень вчителів – 360 флоринів, плата за керівництво школою – 175 флоринів, шкільне унаочнення – 80 флоринів, ремонт – 50 флоринів, опалення – 175 флоринів, оплата шкільного швейцара – 120 флоринів і 35 флоринів на інші витрати. Загалом школа потребувала для повноцінного функціонування 1990 флоринів. Крайова влада сприяла розвитку школи, надавши їй фінансову підтримку у розмірі 650 флоринів¹⁹.

Указом Міністерства віровизнань та освіти Австрії від 28 серпня 1869 р. Ч. 12403 було санкціоновано перетворення школи на головну чотирикласну, з відповідною кількістю вчителів – 4. Це стало можливим також завдяки тому, що розмір субвенції, починаючи від 1871 року, міська громада збільшила до 1300 флоринів на рік.

Місто постійно розросталось, збільшувалась кількість євангелістів-лютеранів, так само і кількість городян інших конфесій. Євангельська головна школа надавала освіту також і дітям чернівчан різного віровизнання, а ще через два роки, з початком 1873-/1874 навчального року отримала право прилюдності. У 1896/97 навчальному році її відвідувало 355 учнів (199 хлопчиків та 156 дівчат). 103 з них – це учні першого класу, 93 – другого, 90, відповідно – третього та 69 – випускного, четвертого класу. За конфесійним складом розподіл школярів був наступним: 330 євангелістів, 21 римо-католик та 2 іудея. За національністю: 344 німці, 12 поляків та 2 єврея. Згідно відомостей Крайової шкільної ради, яка проводила оцінювання рівня знань у місцевих школах, євангельська головна школа підтвердила рівень вище середнього, адже, якщо у загальному підсумку по місту 18% учнів мали незадовільні знання, то у євангельській школі цей відсоток складав 13.

1883 рік увійшов в історію чернівецької євангельської громади як рік Реформації та відзначення 400-річчя від народження д-ра Мартіна Лютера – «батька Лютера, патріарха протестантизму». 14 вересня 1883-року цісарсько-королівський старший церковний радник аугсбурзької конфесії Конрад барон Шмідт фон Альтенгайм звернувся до євангельських церковних громад щодо необхідності організації та проведення величюного свята пам'яті, яке повинно бути проведено 11 листопада 1883 р. громадами на згадку про Великого Реформатора, його послідовників, наставників протестантизму²⁰. Урочистості в Чернівцях розпочалися 09 листопада 1883 р. зі студентського свята, проведеного у декорованому квітами та ілюмінованому залі Музичного товариства (нині приміщення Чернівецької обласної філармонії). Святкування було одночасно присвячено і річниці від народження поета і драматурга Фрідріха Шиллера.

¹⁸ Polek J. "Das Entstehen und die Entwicklung der evangelischen Pfarrgemeinde in Czernowitz" [Origin and development of evangelic community in Chernivtsi], Chernivtsi, 1897, P. 16–17.

¹⁹ ДАЧНО, Фонд N. 39, Оп. 1, Spr. N. 327, ark. 25.

²⁰ ДАЧНО, Фонд N. 326, Оп. 1, Spr. N. 296, ark. 1–2.

²¹ Czernowitzer Zeitung [Chernovits newspaper], 1883. 13 Novem.,

Організаторами виступило місцеве академічне товариство «Армінія». Учасниками заходу та поважними запрошеними були проректор Чернівецького університету та урядовий радник д-р Кляйнвехтер, декани і професори університету, бургомістр фон Клімеш, президент торгово-промислової палати фон Альт, депутати австрійського парламенту д-р Томашук та Вагнер та ін. Свято розпочалося з виконання гімну «Гаудеамус» після чого д-р Карл Бауер виголосив урочисту промову, в якій розкрив зміст свята, присвяченого значенню Шиллера та Лютера, висвітлив історичне та національне значення реформатора Лютера, цитував генія-поета Шиллера. Виступ д-ра Бауера та його наступників (сеньйора Кіслінгера, професора Кляйнвехтера та ін.) були зустрінуті бурхливими оплесками.

Наступного дня чернівецька євангельська громада розпочала відзначення 400-річчя від народження Мартіна Лютера із заходів у місцевій євангельській школі під керівництвом директора Ф. Майєра; 11 листопада 1883 року громада продовжила заходи святковим богослужінням у супроводі хорового співу у переповненій прихожанами церкві. Божу службу відправив пастор Фроніус. Ввечері цього ж дня, в приміщенні готелю «До Чорного орла» було організовано святкову вечерю на 140 осіб. Запрошено представників усіх, представлених у краї конфесій²².

У 1883 році громада спромоглася зреалізувати свій наступний проект: будівництво будинку для вчителів, який був розташований на вже виділеній раніше під євангельську школу земельній ділянці. Слід зауважити, що існування та безперебійне функціонування усіх закладів громади могло здійснюватися лише за умови фінансової підтримки чернівецької міської громади та товариства «Фонд Густава Адольфа», причому внесок останнього складав 1500 марок (885 флоринів). Як більшість громад Буковини євангельська теж не вважалася зажиточною, адже щорічний дохід від церковних зборів членів громади складав лише 2000 флоринів, чого ледь вистачало на виплату платні євангельському пастору та покриття найважливіших церковних витрат.

З плином часу відбувалися зміни як в управлінні євангельської громади так і протестантської церкви. Після смерті пастора Йоганна Готліба Єнкера у жовтні 1876 року на цьому посту його замінив пастор Вільгельм Будакер з Семигороду, проте затримався на цій службі лише до лютого 1878 р. Його наступником став Йозеф Фроніус, народжений 18 березня 1841 р. неподалік Семигороду, директор тамтешньої дочірньої школи. Опікувався пастовою місцевою євангельською громадою з квітня 1879 р. по травень 1911 р. Прогресивний і надзвичайно талановитий пастор. Вважав, що церква має бути центром не тільки духовного, але й світського життя євангельської громади. Він був чудовим оратором, якому доручали від імені народів Буковини не тільки вітати австрійського цісаря Франца Йосифа та принца Рудольфа, але й виступати на багатьох урочистостях. Фроніус став організатором багатьох товариств; особисто очолював Чернівецьку філію євангельського товариства «Фонд Густава Адольфа»²³.

Вільгельма фон Альта, який з 11 липня 1852 р. був

головою громади, а з 1859 р. по 1872 рік її куратором, змінив на цьому посту директор приватної школи Йоганн Румп. Від 27 червня 1850 р. Вільгельм фон Альт очолював Торгово-промислову палату Буковини, з моменту її активації і залишався її президентом до самої смерті у 1885 р. та разом з тим не полишав своєї активної діяльності в інтересах Чернівецької євангельської громади. На його рахунку чимало здобутків як депутата крайового сейму, члена громадської ради крайової столиці м. Чернівців, директора Буковинської ошадної каси, президента благодійного товариства «Цісарівна Елізабет — товариство допомоги бідним дітям», почесного члена політехнічного товариства у Вюрцбурзі, почесного громадянина міста Чернівці. За заслуги перед Батьківщиною Вільгельм фон Альт удостоєний також урядових нагород. Він став кавалером орденів Залізної корони та Франца Йосифа III-о ступенів, російського ордену Св. Анни II-о ступеня.

Альт помер 25 листопада 1885 р. після нетривалої хвороби і похований у Чернівцях. Чимало проектів йому не вдалося здійснити, одним з яких міг би стати водогін та каналізація, адже саме ця ініціатива була підтримана Альтом — членом громадської ради міста. Наприкінці XIX ст., на вшанування пам'яті видатного чернівчанина вулиця, що раніше називалася Цвинтарною та на якій завдяки Альту виросла євангельська школа, отримала назву Альтгассе (нині вулиця Л. Українки).

Історія Чернівецької євангельської громади, крім вищезгаданих осіб зберігає відомості про багатьох видатних релігійних, культурних та просвітницьких діячів, таких як єпископ д-р Віктор Глондіс, голів релігійної громади Адама Шольца, Мартіна Пауля Зуханека, Генріха Енгеля, Петера Екгардта, кураторів громади Камілло фон Альта, Якоба та Йоганна Майєрів, д-р Карла Бауера, Фрідріха Дікера та ін.

З ініціативи та підтримки цих осіб було засновано та організовано діяльність кількох євангельських товариств:

«Євангельське шкільне товариство в Чернівцях», яке мало за мету піднесення рівня освіти учнів євангельської школи. Мета досягалася шляхом матеріальної підтримки учнів школи, незалежно від їх національності та конфесійної приналежності. Статут товариства затверджений Буковинською крайовою управою 08 червня 1877 року²⁴.

«Чернівецьке євангельське жіноче товариство фонду Густава Адольфа», яке мало за мету духовне єднання євангелістів через виконання творів християнської літератури. Засноване 05 квітня 1892 року²⁵. За час існування товариства його очолювали пані Фроніус, Марія фон Альт, Ервіне Помпе, Іза Арц, Луїза Дуестерберг, Луїза Мінкуш, Марія Гоффманн, Берта Губіх, Ерна Майєр.

Благодійне місцеве товариство, філія євангельського товариства «Фонд Густава Адольфа», яке мало за мету збір коштів на допомогу нужденним членам євангельської релігійної громади як в коронних землях Австрії так і за її межами. Засноване 20 червня 1899 року. Статут товариства затверджений Буковинською крайовою управою 18 травня 1900 року²⁶. Очолював товариство священик Йозеф Фроніус.

²² Czernowitzer Zeitung [Chernovits newspaper], 1883. 14 Novem., P. 2.

²³ Czernowitzer Zeitung [Chernovits newspaper], 1885. 26 Novem., P. 3.

²⁴ DACHO, Fond N. -3, Op. 2, Spr. N. 12229, ark. 3-10.

²⁵ Mittelmann H. "Bukowiner Vereins-Schematismus" [Bukovinian society-catalog], Chernivtsi, 1911, P. 22.

²⁶ DACHO, Fond N., 10, Op. 1, Spr. N. 252, ark. 6-7.

Чернівецька місцева група «Німецько-євангельського союзу для австрійських німців (Ostmark)», яка мала за мету поширення здобутків реформації для австрійських німців. Засобами для досягнення мети були: організація культурних вечорів, читання доповідей, проведення зборів, видання та розповсюдження просвітницької реформаційної літератури, надання внесків для будівництва євангельських церков, відкриття читалень, заснування благодійних фондів тощо²⁷. Місцева група союзу тривалий час діяла без затвердженого статуту. Так, станом на 1911 рік її діяльність не була санкціонована Буковинською крайовою управою.

Наприкінці XIX ст. в Чернівцях діяли також кілька євангельських благодійних фондів, серед яких фонд допомоги священикам, вдовам і сиротам, заснований на внесок в розмірі 500 флоринів від Вільгельма фон Альта; церковний фонд, який заснував пресвітер Петер Ульріх у 1887 р., зробивши внесок у розмірі 100 флоринів; фонд ректора Майєра, заснований у 1887 р. в пам'ять про першого вчителя євангельської школи Фрідріха Майєра та ін.

Перед Першою світовою війною євангельська громада налічувала 6200 осіб, пізніше – 5100. Згідно списку членів євангельської громади від 04 грудня 1919 року в м. Чернівці євангелістів було 378, у передмісті Роша – 282, у передмісті Монастиришка – 97, у передмісті Каличанка – 65²⁸ (разом 822).

У період входження краю до складу Румунії євангельська релігійна громада підпорядковувалася Міністерству освіти та віровизнань Румунії. Незважаючи на те, що з метою припинення активного поширення протестантизму стаття 22 Конституції Румунії 1923 р. панівною проголосила Румунську православну церкву – найбільшу релігійну організацію країни, філіалом якої була православна церква Буковини, про утиски місцевих євангелістів не йшлося.

В жовтні 1920 р. громада змогла відкрити євангельський сирітський притулок, заснування якого ініціював пастор Глондіс ще у 1890 році. Він розпочав свою діяльність з 12 вихованцями, а у березні 1922 року їх кількість зросла до 19 (10 хлопчиків, 9 дівчат). Вихователю притулку стала пані Вайсенбах²⁹.

У 1926 році євангельсько-лютеранська громада Чернівців об'єдналася з п'ятьма іншими діючими на території Румунії лютеранськими громадами у Євангельську церкву аугсбурзького віровизнання в Румунії. 31 жовтня 1928 р., за ініціативою пастора Вільгельма Арца, у дворі кірхи було встановленоobelіск на згадку про полеглих членів лютерансько-євангельської громади, які загинули в Першу світову війну. Авторомobelіска був Карл Москалюк. На жаль, до наших днів він не зберігся, у 50-ті рокиobelіск було знищено.

28 червня 1940 р. СРСР, порушивши укладені з Німеччиною 1939 р. таємні угоди про розподіл сфер впливу, анексував північну частину Буковини з містом Чернівці. Цим самим був створений прецедент для про-

ведення організованої акції переселення. Більшість буковинських німців із готовністю чекали розвитку ситуації, яка повинна була принести завершення цілої історичної епохи в долі австро-німецької громади Буковини, що колись виникла за сприяння цісаря Йозефа II³⁰. Офіційне повідомлення про підписання німецько-радянської угоди «Про евакуацію осіб німецької національності з території Бессарабії і Північної Буковини на територію Німеччини», яке відбулося 05 вересня 1940 р., стало поворотним пунктом у активізації підготовки німців до переїзду. До кінця 1940 р. німецьке населення покинуло Буковину, що призвело до різкого зменшення кількості членів євангельської громади. У період тимчасової румуно-німецької окупації 1941 – 1944 рр. діяльність громади було відновлено, в євангельському храмі знову можна було почути службу Божу, яку правив пастор Еккергард Лебоутон.

Згідно з рішенням Чернівецької міської ради від 07 лютого 1945 р. № 71 «Про увічнення пам'ятників архітектури» храм було взято на облік як пам'ятку архітектури місцевого значення. Зберігся короткий опис культової споруди: «оштукатурена цегла сірого кольору. По осі переднього фасаду – вежа-дзвіниця з годинником, покрита шатровим дахом, занижений трансепт, апсида з гранями. Архітектор – Енгельс. Стан – добрий. В теперішній час закрита. Знаходиться у підпорядкуванні архівного фонду УНКВС. Адреса – вул. Університетська, № 15»³¹.

Приміщення колишньої церкви було передано у розпорядження облдержархіву НКВС, потім під Чернівецький філіал центру науково-технічної інформації. Нині тут знаходиться церква «Благодать». З роками вона позбулася вежі-дзвіниці, годинника, шатрового даху. Але ще служить освіті приміщення колишньої євангельської школи, ще стоїть будинок священика та й сама, змінена до невпізнання церква (без хреста і вежі)³².

Висновки. На Буковині традиційно існувало багато різних конфесій: православ'я, католицизм, греко-католицизм, старообрядництво, вірмено-григоріанство, іудаїзм та ін. Ініційоване австрійською владою наприкінці XVIII ст. переселення на Буковину, в першу чергу німців за походженням, наданням їм певних прав і свобод, зокрема в користуванні протестантською релігією, призвело до того, що у другій половині XIX ст. протестантизм став третьою після православ'я та католицизму по важливості складовою релігійної палітри Буковини. Об'єднання місцевих протестантів-євангелістів у Чернівецьку релігійну євангельську громаду дало поштовх до розвитку релігійної громади, що сприяло поширенню здобутків реформації у поліетнічному суспільстві Буковини (проповіді у головному протестантському храмі Чернівців – євангельсько-лютеранській кірсі), до культурно-освітнього розвитку через надання освіти у євангельській школі, причому не лише дітям євангельського віровизнання, через проведення просвітницьких заходів (вечорів, концертів, лекцій та інших зібрань), що були організовані допомогівими та культурно-

²⁷ DACHO, Fond N., 3, Op. 2, Spr. N. 23234, ark. 9.

²⁸ DACHO, Fond N., 326, Op. 1, Spr. N. 1174, ark. 1-8.

²⁹ DACHO, Fond N. -326, Op. 1, Spr. N. 1182, ark. 3.

³⁰ Osachuk S.D., Zapolovs'kyi V.M., Kholodny'kyi V.F. "Dodomu v Rejkh!" Pereselennya nimciv z Pivnichnoji Bukoviny 1940 (Materialy, svidchennya, dokumenty) [To home in the Reich! Relocation of Germans from Northern Bukovyna 1940 (materials, testimonies, documents)], Chernivtsi, 2004, P. 27.

³¹ DACHO, Fond N. R -72, Op. 4, Spr. N. 26, ark. 18.

³² Nikirsa M. "Chernivtsi. Dokumental'ni narisy z istorii vulye' i ploshch"[Chernivtsi. Documentary essays from history of streets and areas], Chernivtsi, 2008, P. 269.

просвітницькими євангельськими товариствами. Вихідці із сімей переселенців-євангелістів були представниками органів державної влади та місцевого самоврядування. Своєю діяльністю сприяли реалізації ініціатив з відкриття та розвитку освітніх, торгових, промислових, релігійних установ та установ охорони здоров'я, що справило позитивний вплив на розвиток регіону в цілому.

Masian N. Chernovits evangelical religious community as a component of Bukovynean religious palette: formation, development and importance in cultural diversity of the region. The aim of research is investigation of the reasons of evangelical religious community origin, its influence at cultural and educational development of Bukovina is a great significance for understanding the impact of segment of multicultural area on modern worldview of religious and cultural variety of region. The article basis is made on the documents of the archived funds of Evangelic religious community of Chernivtsi, Bukovynean regional administration, Chernivtsi city magistracy, researches of the Austrian historians and researchers of a particular region of Johann Polek, Kornelij Kozak, Eduard Fisher about protestantism on Bukovyna and history of development of Chernivtsi evangelic community. Especially valuable information is got from the statistical reports of the Bukovynean regional administration, results of censuses of population of Bukovyna in relation to intensity of distribution of evangelists, from documents about regulation activity of community and any associations of members of community, that open educator, their cultural and educational and social meaningful activity. The Community united christians-evangelists that lived in cities Chernivtsi, Kizman, Sadagura, suburbs of Rosh and Kalichanka, villages of Molodia, Tarashany, Szuchka and Lashkivka and entered in the complement of Chernivtsi evangelic parsonage. There were used such **research methodologies** like descriptive – generalization of sources; comparative – for analysis, synthesis and generalization of scientific theories. **Scientific novelty** consists in

determining the role of evangelical community to form a multi-religious and multi-ethnicity of our region. **Conclusions.** There were traditionally many different confessions in Bukovyna: orthodoxy, catholicism, old believer, judaism and other. The migration movement to Bukovyna, first of all for people of Germans originally, which was initiated by Austrian government in the end XVIII of century by a grant to them of certain rights and freedoms, in particular in using protestant religion, resulted in a volume, that in the second half of XIX of century protestantism became the third after Orthodoxy and catholicism because of importance by the constituent of religious palette of Bukovyna. Evangelical religious community contributed to the spread of the reformation achievements in multi-ethnic community in Bukovina. By its activity community contributed to the implementation of initiatives to open and develop educational, commercial, industrial, religious and health-care institutions, which had a positive impact on the development of the region in general.

Key-words: protestants, evangelical religious community, Lutheran church, school, society, document.

Наталія Масіян – начальник відділу використання інформації документів Державного архіву Чернівецької області. Коло наукових інтересів: краєзнавство Буковини, генеалогічні дослідження, джерелознавство. Автор 14 наукових статей і підбірок документів, співавтор 1 довідника.

Natalia Masian – the Head of information's department of State Archive of Chernivtsi Region. Research interests: regional studies of Bukovina, genealogy researches, source study. Author of 14 scientific articles and reference documents, co-author of 1 reference-book.

Received: 24.10.2017

Advance Access Published: November, 2017

© N. Masian, 2017